

TALABALARDA ILMIY DUNYOQRASHNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSINING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK ADABIYOTLARDA YORITILISHI

Saydullaev Djamoliddin Yaxshiboevich,
Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.03.1.045>

Annotatsiya: Maqolada Talabalarda ilmiy dunyoqrashni shakllantirish muammosining ijtimoiy-psixologik adabiyotlarda yoritilishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil etiladi. Shuningdek, maqolada talabalarlarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish shaxsning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, muammoni yechish qobiliyatlari va umumiy kognitiv rivojlanishdagi ahamiyati, ilmiy tafakkurning rivojlanishiga ta'sir etuvchi turli omillarni o'rganish va bu dunyoqarashni shakllantirishning asosiy strategiyalari masalalari to'g'risida qarashlar qamrab olinadi.

Kalit so'zlar: ilmiy savodxonlik, ilmiy dunyoqrash, Ijtimoiy ong va ijtimoiy g'oyalar, ijtimoiy tasavvurlar, adabiyotlar tahlili, ilmiy tafakkur, hissiy va mantiqiy tafakkur, shaxs o'z-o'zini anglashi.

ОБОСНОВАНИЕ В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЛИТЕРАТУРАХ ПРОБЛЕМ ФОРМИРОВАНИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЕ У СТУДЕНТОВ

Сайдуллаев Джамолiddин Яхшибоевич,
Самаркандский государственный институт иностранных языков
Учитель

Аннотация: В статье рассматриваются социально-психологические особенности проблем формирования научного мировоззрения у студентов в социально-психологической литературе. Также взгляды на важность формирования навыков критического мышления, навыков решения проблем и общего познавательного развития, учащихся в формировании научного мировоззрения, изучение различных факторов, влияющих на развитие научного мышления и основные стратегии формирования этого мировоззрения.

Ключевые слова: научная грамотность, научное мировоззрение, общественное сознание и социальные идеи, социальное воображение, анализ литературы, научное мышление, эмоционально-логическое мышление, индивидуальное самосознание.

JUSTIFICATION IN SOCIO-PSYCHOLOGICAL LITERATURES OF PROBLEMS OF FORMATION OF STUDENTS' WORLDVIEW

Saidullaev Jamoliddin Yakhshiboevich,
Samarkand State Institute of Foreign Languages
teacher

Abstract: The article examines the social psychological features of the problems of forming a scientific worldview among students in the social psychological literature. Also views on the importance of developing critical thinking skills, problem solving skills and general cognitive development of students in the formation of a scientific worldview, the study of various factors influencing the development of scientific thinking and the main strategies for developing this worldview.

Key words: scientific literacy, scientific worldview, social consciousness and social ideas, social imagination, literature analysis, scientific thinking, emotional-logical thinking, individual self-awareness.

Jahon mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot strategiyasida oliy ta'lim qamrovini kengaytirishga intilish markaziy o'rin tutmoqda. Shuning hisobiga hozirda dunyo miqyosida oliy ta'lim tizimida talabalarning o'quv faoliyatini samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi va ilmiy dunyoqarash xususiyatlarini tadqiq qilish hamda mustahkamlash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shunga muvofiq, ta'lim darajasi indeksini baholovchi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (BMTTD) ma'lumotlariga ko'ra, «o'sib borayotgan axborot oqimini qayta ishlash, umumlashtirish va tahlil qilish holatiga ko'ra aholini oliy ma'lumot bilan qamrab olish darajasi» bugungi kundagi dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Buning uchun ta'lim oluvchining fikr va xulq strategiyasini

inobatga olib, uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirish, ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlarni to'raligicha talabning individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, shaxs sifatida barkamolligini ta'minlash, amaliy tafakkur va ilmiy dunyoqarashini boyitish, uning akademik o'zlashtirish ko'rsatkichlarini oshirish masalalari dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotda ta'kidlangan yana bir muhim jihat – ilmiy savodxonlikni oshirishdir. Ilmiy savodxonlik deganda shaxsning asosiy ilmiy tushunchalar, tamoyillar va usullari tushuniladi. Talabalarlarga ilmiy uslub, eksperimental dizayn va dalillarga asoslangan fikr yuritishning ahamiyati haqida o'rgatish orqali o'qituvchilar axborotni tanqidiy baholash va asosli qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, ijtimoiy-psixologik adabiyotlarda talabalarlarni tavakkal qilishga, xato qilishga va muvaffaqiyatsizlikdan saboq olishga undaydigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish muhimligi ta'kidlanadi. Tajriba va izlanish madaniyatini tarbiyalash orqali o'qituvchilar talabalarlarda qiyinchiliklarni yengib o'tishda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan chidamlilik va qat'iyatni shakllantirishga yordam berishi mumkin.

Ijtimoiy ong va ijtimoiy g'oyalar, qarashlar va kayfiyatlar esa "jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakllangan ma'lum tarixiy sharoitlarda yashab, harakat qiladigan aniq kishilarning g'oya va qarashlari"dan boshqa narsa emas. Teskari ta'sir ehtimoli, xususan, ijtimoiy ong birlamchi bo'lib, bir jamiyatni boshqasidan ajratib turadigan ma'lum me'yorlar, qoidalar, urf-odatlar va an'analarni individual ongga yetkazishi bilan bog'liq.

Hayotning alohida sub'ektlari - ong tashuvchilari haqida mulohaza yuritishni K.Levinning fikri bilan to'ldirish mumkin, u shaxsiy ongga yangi fazilatlarini kiritish juda ko'p mehnat talab qiladigan va qiyin jarayon ekanligini ta'kidladi [1].

Shaxs dunyoqarashining rivojlanishi doimo jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Zamonaviy ta'lim holatining o'ziga xos xususiyati - bilim paradigmasining shaxsga yo'naltirilganligiga o'tishi, bu barcha asosiy pedagogik ko'rsatmalarni, shu jumladan talabalarining dunyoqarashini shakllantirishda qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Har bir davr ijtimoiy tuzilishga, fan va ta'limning rivojlanish darajasiga mos ravishda dunyoqarashni shakllantirish masalalarini hal qiladi.

Falsafiy, psixologik, pedagogik va uslubiy adabiyotlarda dunyoqarash muammolari turli yo'nalishlarda ko'rib chiqiladi:

turli tarixiy bosqichlarda - antik falsafada (Fales, Pifagor, Platon, Aristotel va boshqalar), 18-19-asrlar Yevropa falsafasida bu tushunchaning paydo bo'lishi, rivojlanishi va shakllanishining tarixiy va falsafiy shart-sharoitlari. (Gegel, Kant va boshqalar), 19-asr oxiri — 20-yillar boshlaridagi rus falsafiy tafakkurida (V.G.Belinskiy, N.A.Dobrolyubov, V.S.Solovyov, A.S.Xomyakov va boshqalar);

dunyoqarashning fanlararo tushuncha sifatidagi, uning tuzilishi, asosiy tarkibiy qismlari haqidagi zamonaviy falsafiy g'oyalar;

paradigmatik yondashuv nuqtai nazaridan mahalliy pedagogika va ta'limda g'oyaviy yo'nalishlar dinamikasi;

dunyoqarashni shakllantirish yo'llari, vositalari va shartlari;

mahalliy pedagogikaning turli bosqichlarida fanlararo (integratsiya) g'oyasi, fanlararo integratsiya orqali dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan bir qator yondashuvlar mavjud.

Biroq, ushbu masala bo'yicha so'nggi yillardagi zamonaviy psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida dunyoqarashni shakllantirish bilan bog'liq deyarli hech qanday tadqiqotlar olib borilmagan;

Antik davrdagi dastlabki haqiqiy bilimlarning paydo bo'lishi dunyoning birinchi suratlarining paydo bo'lishini belgilab beradi. Ilmiy bilimlar konkret hissiy dunyoning xilma-xilligini, narsalarning strukturaviy jihatini bevosita yaxlitligini hisobga olishdan boshlanadi («Sokratgacha»). Mileziya maktabi vakillari (Fales, Anaksimandr, Anaksimen) dunyo bir butun sifatida mavjud bo'lib, uning mohiyati inson tafakkurining kuchi bilan tushuniladi, deb hisoblashgan.

“Dunyoqarash” tushunchasi ilmiy atama sifatida 18-asr oxiri – 19-asr boshlarida tilga olinadi. U falsafa, ta'lim, siyosat, badiiy va diniy shakllarning asosiy jihatlarini o'z ichiga olgan va o'zida jamlaydigan, shu bilan birga sinflar va sinflarning umumiy munosabatini ifodalaydigan kontseptsiyaga bo'lgan ehtiyoj bilan bog'liq holda paydo bo'ladi. “Dunyoqarash” tushunchasi butun dunyoni tushunish sifatida falsafa uchun umumiy bo'lgan va tabiat, jamiyat va inson haqidagi yagona qarashlar tizimida shakllangan ana shu daqiqalarni ifodalaydi [1].

Talabalarlarining ilmiy dunyoqarashini shakllantirish muammosi bo'yicha ilmiy-psixologik tadqiqotlarni tahlil qiladigan bo'lsak, tafakkur talabalarlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning ahamiyatini yuksak baholab, bir qancha qiziqarli va amaliy jihatdan qimmatli takliflar, g'oyalar, tushunchalarni analiz sintez qilish vazifasini bajaradi.

G.V.Grachevning fikricha, ilmiy dunyoqarash asosini tashkil etuvchi umumlashtirilgan nazariy bilimlarni shakllantirishning muhim sharti o'qitishda bilishning dialektik usulining asosiy tamoyillarini amalga oshirish bo'lib, unga ko'ra talabalarlar individual, alohida faktlarni o'rganishdan yashirin qonuniyatlarni aniqlashga harakat qilishadi. G.V.Grachevning falsafiy, umumilmiy bilim va nazariyadan o'quv faoliyatida tizimli foydalanish ular haqidagi g'oyalarning tobora chuqurroq va mazmunli tushunchalarga aylanishiga xizmat qilishini ko'rsatadi. Muayyan bosqichda talabalar bilimidagi miqdoriy o'zgarishlar sifatga aylanadi [2].

Tadqiqotchilarning aniqlashicha, dunyoqarash bilimlarini o'zlashtirish jarayonida inkorni inkor etishning dialektik qonuni ham o'zini namoyon qiladi. Dunyoqarash dunyoga, ijtimoiy ongning barcha shakllariga munosabat bilan belgilanadi, degan fikrga kelib, uning bolalarda shakllanishi asta-sekin, konsentrik va ziddiyatli tarzda amalga oshiriladi, degan fikrga keldilar.

Psixologlar (L.I.Bojovich, I.S.Kon, A.N.Leontiev, V.S.Muxina, D.B.Bogoyavlenskaya, Y.A.Samarin va boshqalar) oddiy bilimlarni o'rgatish, aniqlashtirish yoki almashtirish orqali olingan ilmiy bilimlarga asoslangan ehtiyoj va qiziqishlar qaysi yoshda idrok etilishi masalasini ko'taradilar [3].

Tadqiqotchilar dunyoqarashni shakllantirishning yosh dinamikasini aniqladilar. Ular shuni ko'rsatadiki, rivojlanishning o'smirlilik davrida bolalar alohida o'quv fanlarini o'rganishga ishtiyoq bilan kirishadilar va ongli ravishda hayot haqidagi oddiy tushunchani ilmiy bilan almashtiradilar. Tadqiqotchilarning aniqlashicha, o'smir ongida qadriyatlarni qayta baholash, ilmiy g'oyalar ufqlari kengayishi va tushunchalar chuqurlashishi kuzatiladi. Bunga bilimlarni e'tiqodga aylantirishning eng muhim harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan intilishning asta-sekin kuchayishi yordam beradi.

Talabalarlar o'rtasida individual fanlarni tushunishga bo'lgan selektiv qiziqish chuqurlashishda davom etmoqda. Talabalar o'z tafakkurida turli fanlarga oid bilimlarni mujassamlashtirib, nazariy umumlashtira oladigan, hodisa va hodisalar o'rtasidagi bog'liqlik va bog'liqlikni o'rnata oladigan, to'plangan bilimlarga ma'lum bir to'liqlik berib, bir tizimga keltira oladigan bo'ladi. Aniqlanishicha, voqelik haqidagi g'oyalarning birligi va yaxlitligi talabalarning dunyoga bo'lgan munosabati va uning xulq-atvoriga ta'sir eta oladigan dunyoqarash mavjudligining eng muhim belgisidir.

Psixologiyik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, haqiqatning ongda tasdiqlanishi, uning ishonchga aylanishi hayotda mavjud bo'lgan va ijtimoiy faoliyatning ma'naviy asosi bo'lgan qarama-qarshiliklarni bartaraf etish natijasida erishiladi. Shu bilan birga, psixologlarning ta'kidlashicha, bilimlarning barqaror qarashlarga o'tishi talabalarning bilim va qarashlarini e'tiqodga aylantirishga yordam beradigan mustaqil izlanishga jalb qilinganda intensivroq sodir bo'ladi.

Ularning ishlarida ilmiy dunyoqarashni shakllantirish jarayoni va natijasiga ta'sir etuvchi uchta psixologik asos, komponentlar ajratib ko'rsatilgan:

- talabalarlarning hissiy va mantiqiy tafakkuri;
- intuitivlik bilan bog'liq bo'lgan, ixtirochilik faoliyatini faollashtirishga hissa qo'shadigan, fanlararo faoliyatni keng qo'llash asosida tafakkurni shakllantirishga yordam beradigan mashqlar asosida rivojlanadigan intellektual fazilatlar;

- irodaviy sifatlar;

- ilmiy dunyoqarashning amaliy mezonlari bo'lgan qat'iyat, diqqat, mustaqillik;

- kollektivizm, o'zaro yordam, do'stlik.

Ushbu komponentlarning birligi talabalarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning psixologik yaxlitligini ta'minlaydi. Shundan kelib chiqib, dunyoqarashni shakllantirishga ta'sir etuvchi quyidagi psixologik-pedagogik shart-sharoitlar aniqlanadi:

- ilmiy jarayonda fanlararo aloqadorlik samaradorligini oshiradigan bilim faoliyati;

- o'quv jarayonida talabalarning intellektual faoliyatining psixologik asosi bo'lgan bilimga bo'lgan qiziqish;

- ilmiy dunyoqarashning asosini tashkil etuvchi bilim, u olamni materialistik tushunish bilan birlikda tabiat-matematika bosqichini o'qitishda fanlararo aloqadorlikni amalga oshirishga yordam beradi.

E.Y.Matyushkina ta'lim muassasalarida «dunyoqarash» tushunchasini aniqlab berib, masalan, «talabalarlarining dunyoqarashi hissiyotlar va iroda bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ilmiy qarashlar va e'tiqodlarning dastlabki asosini ifodalaydi. U talabalarga ilmiy metodologiya va fikrlash usullarini egallashga yordam beradi, dunyoni ilmiy nuqtai nazardan tushuntirish, uni dialektika qonunlari asosida bilish, uni o'zgartirishda ishtirok etish imkoniyatini beradi» [4];

- «Ilmiy dunyoqarash - bir vaqtning o'zida bilim, xatti-harakatlar va tajribalar, dunyoga va o'ziga bo'lgan munosabatning birligi bilan tavsiflanadi» (M.V.Klarin) [5].

«Ilmiy dunyoqarash - bu insonning tabiatga, jamiyatga qarashlar tizimi sanaladi. Bu tabiat hodisalari va ijtimoiy hayotni chuqur anglashni, bu hodisalarni ongli ravishda tushuntirish va ularga munosabatini aniqlash qobiliyatini shakllantirishni: o'z hayotini, mehnatini ongli ravishda qurish, g'oyalarni amallar bilan uzviy bog'lash qobiliyatini taqozo etadi» (M.V.Klarin) [5].

Bugungi kunda ta'lim tizimida ro'y berayotgan o'zgarishlar natijasida ilmiy dunyoqarashni shakllantirish shaxsni yanada samarali, psixologik barqarorligi uchun nafaqat bilim darajasi, balki, ma'lum bir faoliyat sohasidagi ko'nikma va malakalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunga kelib mamlakatimizda yoshlarni ilmiy dunyoqarashini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratilib, ijodiy fikrlaydigan yoshlarni tanlash va ularni o'z sohasining yetuk mutaxassisi qilib tayyorlash bo'yicha yagona ta'lim tizimi yaratilgan.

Bugungi kunda psixologiyada shaxsning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, psixologik jihatdan barqarorligini ta'minlash dolzarb muammolardan sanaladi. Ushbu muammolarga yechim topish maqsadida shaxsning o'zini o'zi boshqarishni o'rganishi natijasida amalga oshiriladi. Shaxsdagi orientatsiya, psixologik himoya, xarakter, qobiliyatlarni shakllantirish va ichki "Men"ning nomuvofiqligini oldini olish uchun o'z-o'zini shakllantirish, o'zini o'zi anglash kabi muammolar tadqiq qilinmoqda.

Demak, har bir shaxs o'zini, o'zligini qanchalik aniq va to'g'ri baholasa, tasavvur qila olsa, jamiyatdagi normalarga zid harakat qilish darajasi ham shunchalik kam bo'ladi, ya'ni u o'zining psixologik barqarorligiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida talabalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning psixologik tayyorlik mezonlariga ko'ra, shaxs xususiyatlari «o'z-o'zini anglash», «mustaqillik», emotsional holatlarni nazorat qila olishning «motivatsion», «refleksiv» komponentini rivojlanish dinamikasi asosida «tashabbuskorlik», «o'zgarishlarga tayyorgarlik»ni darajaviy differensial xususiyatlarini aniqlash zarurati isbotlangan bo'lib, har bir shaxsning milliy ongi va o'zini anglashi barqaror o'sib borishi, ma'naviy jihatdan rivojlanishi darajasi, o'zining imkoniyatlari bilan belgilanadi. Boshqacha qilib aytganda, shaxsning milliy ongi barqaror milliy ma'naviyati natijasida shakllanadi. Har qanday shaxs o'z qadr-qimmatini bilishi va anglashi, uning kelajakda psixologik jihatdan barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Левин К. Теория поля в социальных науках // Динамическая психология: Избранные труды. - М.: Смысл, 2001. - 572 с.
2. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. - М.: изд-во РАГС, 1998. - 125 с.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избранные труды. - М.: Наука, 1995. - 349с.
4. Матюшкина Е.Я. Учебный стресс у студентов при разных формах обучения //
5. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. - М.: Знание, 1989.